

Laczó Ferenc

EGY GAZDAG PRETUDOMÁNYOS HAGYOMÁNY MÉLYENSZÁNTÓ TUDOMÁNYOS ELEMZÉSE

Romsics Gergely: *A lehetetlen művészete. Diplomácia, erőegyensúly és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében.* Osiris, Budapest, 2009, 256 oldal, 2980 Ft

A diplomatalét megkerülhetetlen dilemmái közül előkelő helyen szerepel a diplomata tevékenységének meghatározott államhoz kötődő státusa és kozmopolita éthosza között feszülő ellentét (29).¹ E kettősségből adódó konkrét dilemmákat komolyan vevő és a világ radikális átalakításának lehetetlenségét elfogadó értelmezésekben a diplomácia inherensen tragikus, egyúttal azonban hasznos tevékenységként is tételeződik. Ezen aktivitás normatív célja ugyanis nem lehet kevesebb, mint az anarchikus nemzetközi életben procedurális, diszkusszió alapuló gyakorlatot meghonosítani és egy önálló civilizációs erőt létrehozni (emiatt hasznos, sőt pótolhatatlan e tevékenység). A diplomácia ugyanakkor a globális közösség létrehozására, egy elérhetetlen végpontra irányul, így tragikus bukásai is előre borítékolhatóak. Tekintettel e meghaladhatatlan alaphelyzetre, a diplomácia a lehetetlen művészetének nevezhető: e gondolat Romsics Gergely címválasztásának forrása. *A lehetetlen művészete – Diplomácia, erőegyensúly és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében* által sokoldalúan vizsgált klasszikus realistákra ugyanis jellemző, hogy e kettősségből indultak ki (65), és műveik „poétikai magja” ennek megfelelően tragikus jellegű (162).²

Romsics Gergely újonnan megjelent monográfiája az amerikai külpolitikai gondolkozást az 1945 utáni évtizedek során elméleti és gyakorlati síkon egyaránt igen jelentős mértékben befolyásoló klasszikus realizmust tárgyalja, miközben vitatja azokat a (többnyire nem éppen hízog szándékkal megfogalmazott) értelmezéseket, melyek szerint e szerzők elméleteire legitimációs, az amerikai külpolitikát igazoló diskurzusként kellene tekintenünk (33). Romsics meglátása szerint e Morgenthau, Kennan, Kissinger, Herz vagy Niebuhr nevével fémjelezhető szerzők a 20. század első felének katasztrófái következtében kialakuló borúlátás legalább részleges meghaladásának lehetőségét keresték. Egy bestiális korban szerették volna a politikát mint alapvető emberi cselekvést és ké-

¹ Megjegyzendő, hogy a nemzetközi moralitás normáit az antidiplomácia forradalmi és imperialista változatai egyaránt elutasítják (185). A klasszikus realizmus velük szemben inkább a szakszerű és a nem demokratikus külpolitikát preferálja (200).

² A klasszikus realizmus történetfilozófiája a régi és az új ellentétes víziójára épül, melynek része a kozmopolita arisztokratikus nagyhatalmi kultúra idealizált, mitizált képe (196), s melyben a tömegtársadalmak és a nacionalizmus megjelenése a romlás jeleiként szerepelnek, a konkrét cezúrát pedig az I. világháború jelenti (182). Az elbeszélte bukástörténet a régi bölcsesség feltámasztásának rítusává válik, ennyiben aktuálpolitikai céllal is rendelkezik: a jelenbeli potenciális tudást, a gyakorlati bölcsességet az elnémult múlt hordozza (202–203).

pességet visszaszerezni, és kíséreltek meg a tökéletesség elérése helyett a jobbítás szándékával, praktikus és normatív célkitűzések érdekében eljárni (35). Felfogásuk szerint a világ és így a nemzetek viszonya sem alakítható szabadon, de az adott korlátok között mindig van lehetőség választásra is (138).

A lehetetlen művészete egyik legalapvetőbb ambíciója a klasszikus realizmus elkülönítése a később kialakuló, „valóban pozitívista tudományként fellépő és működő”-nek nevezett strukturális realizmustól (33)³ – magától értetődő módon a tárgy „megtisztítása” (204), azaz a klasszikus realizmus bemutatása mellett. Romsics szerint több mint formai eltérésekről van szó e két realizmus esetében, hiszen e különbségek lényegi tartalmukat is érintik (52). Ez az elhatárolás a klasszikus realizmus védelmében történik: pretudományossága Romsics Gergely meggyőzően okadatolt felfogásában nagyrészt (bár korántsem minden szempontból) méltánylandó különbözőséget jelent, mivel kvázi filozófiaságot, gyakorlati rugalmasságot és relatív eszmei gazdagságot (például társadalmi praxisok és normák vizsgálatát) von maga után.

Bár a mű elsődleges célja kétségkívül nem az értékelésben, hanem az elemzésben keresendő, megállapítható, hogy a klasszikus realista szerzők összességében pozitív fényben tűnnek fel *A lehetetlen művészete* lapjain, (újra)olvasásra érdemes szerzőkként mutatja be őket Romsics. Miközben felvetéseik alternatívái sincsenek elhallgatva,⁴ sőt a nézeteikkel kapcsolatos jelentős kortárs kritikák értő bemutatását is olvashatjuk (50–51, 77, 85–86), a nemzetközi kapcsolatok intézményesített, megbízható, de gyakran igen szűk látókörű tudományos gyakorlatánál sok szempontból ígéretesebb kezdeményezések szerzőiként jelennek meg.⁵ Romsics összehasonlításából kiderül, hogy a strukturális realizmus kizárólag rendszerszintű „kemény” változókat, „operacionalizálható hipotéziseket” vizsgál, (általánosítható) magyarázatokat keresve, ezzel szemben a klasszikus változat értelmezésre törekszik, ezért egy sor egyéb tényezőről és összetettebb folyamatokról enged meg „sejtéseket”, ráadásuk nem zárkózik el egyéni esetek leírásától sem (101,

³ Ezzel Romsics sok más szerző (részleteiben egymásaitól is eltérő) értelmezését vitatja. Az egy realizmus tézisének különböző formában képviselő szerzők álláspontjait Romsics tizenöt oldalas terjedelemben foglalja össze (80–94). Sőt azt is elfogadja, hogy „számos érv hozható fel a két realizmus fejlődéstörténeti sorba rendezhetősége mellett” (174), melyek „első pillantásra” súlyosnak tűnhetnek (175). Saját megközelítését úgy jellemzi, hogy az nem radikálisan új eltéréseket azonosít, hiszen a kilencvenes évek óta létezik már újfajta, „szétválasztó” irodalom (105). Műve fő tudományos hozzájárulásával kapcsolatban így fogalmaz: e mű „következtesen végiggondolja, számba veszi a már azonosított különbségek konzekvenciáit” (94).

⁴ Romsics több helyütt utal arra, hogy az önmagában is heterogén realista paradigma a liberális, a konstruktivista és a posztmodern paradigmákkal vetélkedik (14). (Ugyanakkor Romsics beszámol e felosztást vitató elméletekről is, például Jef Huysmans jelentős kísérletéről, amely a pragmatikus – ultrapolitikai megkülönböztetés használata által a liberális – realista dichotómia meghaladására irányul [234–235].) E viszonylag fiatal, főként angolszász tudományos diszciplína, a nemzetközi kapcsolatok tudománya korunkban igen tarka képet mutat (20), és e némileg zavaros, de potenciálisan kreatív korszak olyan figyelemreméltó jelenségeket produkál, mint a klasszikus realizmus gazdagságának „posztpozitivisták” újrafelfedezése (25). E diszciplínán belüli tarkaság elmúlt évtizedekbeli megjelenése időben egybeesik a magyar recepció (és esetlegesen a kreatív adaptációk) *esélyeinek* jelentős megnövekedésével.

⁵ Emellett Romsics a klasszikus realizmus „bizonytalanságaira” is kitér. Guzzini tárgyalása során jegyzi meg, hogy ezen iskola „a szűk elméleti mag és a tág, inkohérens »bölcseesség« között sodródik” (93) – ez persze legalább részben megfelel annak, amit a pretudományosság erényének is nevezhetünk.

134–135).⁶ Ezen összehasonlítás artikulálása által Romsics a túlzottan homogenizált, új megfontolásokat nehezen befogadó tudományok működésének, akárcsak a tudománytörténetben is elterjedt vulgáris haladáselméletnek konkrét, jól megalapozott kritikáját nyújtja. Megemlítendő, hogy a klasszikus realizmus iránti szimpátia e könyvben nemcsak tudatosan vállalt nézőpont, de reflektált perspektíva is: Romsics Gergely (némileg talán szokatlan, de igen korrekt módon) explicite megkülönbözteti könyve e szimpátiát felfüggesztő (utolsó) részét.

Érdemes néhány szóban felidéznünk a könyvet alkotó nagyobb egységeket: *A lehetetlen művészete* első felében a szerző a klasszikus realizmus bemutatására tesz sokrétű, definíciók (54), módszertan, világkép és esztétikorténeti elemzés alapján elvégzett kísérletet (43). Ez a rész többek között a filozófiai előfeltevések, a politikai összefüggések és a klasszikus realista beszédmód kortárs ideológiai tartalmait kutatja (52). A könyv második felében a releváns szerzők munkáinak elemzése alapján egyfajta történetmondásra kerül sor, ugyanakkor Romsics Gergely itt is figyelmet fordít e munkásságok és utóéletük alapos kontextualizálásra (8–9, s különösen 174–192).

A klasszikus realizmus témájának felvetése, eszme-, recepció- és tudománytörténeti feldolgozása gazdag, szerteágazó és izgalmas lehetőségeket nyújt. Romsics könyve elején bejelenti, hogy a klasszikus realizmus tanulmányozása által a hidegháborús, bipoláris korszak gondolkodását, a nemzetközi kapcsolatok tudományágának kialakulását és az európai politikai gondolkodás hagyományának amerikai hatását, sorsának alakulását egyaránt vizsgálni lehet (8). Ezek közül a szerző a másodikként említett lehetőséget meríti ki legrészletesebben: ritkaságszámba menő diszciplínatörténeti (sőt diszciplínatörténet-írásbeli) és tudományfilozófiai műveltségét a könyv nagy részében csillogtatja.⁷

A klasszikus realizmus értelmezésekor felmerülő témák már csak azért is kifejezetten szerteágazóak, mert a klasszikus realizmus hibrid nyelvet használt. Ahogy Romsics tömören megfogalmazza, „németes konzervatív és szellemtudományos hagyományokból építkező, ám a formálódó pozitivisták társadalomtudományhoz alkalmazkodni igyekvő”

⁶ Egyetlen jelentős példára korlátozva illusztrációnkat: a strukturális megközelítés aligha tud válságelméletet kidolgozni, míg például Morgenthau a struktúrához való alkalmazkodás hatékonyságának jelentőségét is figyelembe vette (159). Morgenthau az objektív környezet és az önszabályozó mechanizmusok mellett tárgyalja a normatív korlátokat is (160–161).

⁷ Az európai örökség részleteiről, alkotóelemeiről Romsics jóval ritkábban nyilatkozik. Ellenben található a könyvben egy Thükididész, Machiavelli és Hobbes a nemzetközi kapcsolatok tudományán belüli recepciótörténetét szintetizáló és (a modern pozitivisták realizmushoz képesti) alternatív olvasatukat is megfogalmazó kiváló fejezet (105–132). Az európai örökségről írva a szerző egy fontos ponton kijelenti, hogy „Úgy tűnik, az episztemológiai és módszertani lehetőségek, korlátok és eszközök kérdésében a [klasszikus] realizmus nagyjából-egészében átvette a weberi szociológia szellemtudományos és pozitivisták elképzeléseket vegyítő elképzeléseit” (68). Másképp kifejezve: a klasszikus realisták az ellenőrizhetőség ideáljával szemben a megértő tudományosság gyakorlata mellett döntöttek, egyidejűleg vallva az objektív (és kontingens) világ részleges megismerhetőségét és az emberi ágencia tagadhatatlan szerepét (73). Felmerülhet még az angolszász realizmuskoncepciók kontinentális recepciójának, visszaimportálásának kérdése. E tekintetben Romsics Stefano Guzzini kivételes szerepét több helyen hangsúlyozza. (Guzzini legrészletesebb tárgyalásának helye: 91–94. Vö. Stefano GUZZINI: *Realism in International Relations and International Political Economy. The Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge, London, 1998.)

iskola volt (15).⁸ A klasszikus realisták „határfigurák”, „fél lábbal a politikai gondolkodás hagyományában, fél lábbal a születő társadalomtudományos közegben” álló szerzők (32), akiknek a sokdimenziós eszmetörténeti térképen való elhelyezése ennek megfelelően komplex feladat.

Milyen végkicsengése van Romsics rekonstrukciójának, milyen következtetéseket von le e szerzőcsoporttal kapcsolatban? Megítélése szerint a klasszikus realisták „*par excellence* konzervatív” választ adtak koruk fenyegetéseire és tragédiáira. Miközben ezen iskola tagjai hittek a rendszer óvatos és részleges újraszabályozásának lehetőségében, az ilyen jellegű kísérletek hatékonyságát kétesnek tartották. Alapcéljuk ezért a kilengések mérséklése volt, mivel a rendszerszintű átalakulást elérhetetlennek vélték (51). Javallatuk szerint a nemzetközi rendszert működtetni kell, nem átalakítani, a feltétlen elkötelezettségek helyett pedig a nemzeti érdek konkrét adottságokból kiinduló és így rugalmasabb mércéjét ajánlották.⁹ Avagy másképp megfogalmazva: szót emeltek „egy belátásból önkorlátozó, mérsékelt és dialógusra törekvő, thuküdidészi és morgenthauai külpolitika mellett” (236). Szempontjaik részben normatívák, nézőpontjuk viszont határozottan történeti volt (36–40).

Bár a klasszikus realizmus sajátos eszmetörténeti pozícióját alapvetően átmeneti jellege határozza meg, központi kérdései Romsics megítélése szerint ma is éppolyan relevánsnak hatnak, mint megfogalmazásuk idején. E kérdések (Romsics szavaival) a következők: „*mi az állam szerepe és feladata a nemzetközi rendszerben, milyen kényszerek és lehetőségek következnek a rendszer szerkezetéből, létezik-e recept a hatékony külpolitikai cselekvéshez, és nem utolsósorban, mi az általában vett politika természete, mi a politikai cselekvőképeség, az ágencia forrása – és lehet-e ez a cselekvőképes szereplő bármilyen tökéletlen módon etikus?*” (35)

Romsics Gergely könyve egy másik ponton megfogalmazott következtetése szerint pedig a klasszikus realizmus „a hagyományos, hobbesi államfogalommal operáló elméletek szélső értéke”, mely az államot végül (paradoxnak tűnő módon¹⁰) korlátként, a szabadságot és a jó életet gátló tényezőként azonosítja – aminek következtében, amennyiben ragaszkodik a végiggondoláshoz, politikai utópiába (Morgenthau) vagy (az előb-

⁸ Más helyütt Romsics megjegyzi, hogy a klasszikus realizmus „viszonylagos aluldefiniáltsága” okán „az angolszász konzervativizmussal és bizonyos mértékig a 19. századi német politikai gondolkodással rokonítható” (143–144).

⁹ A nemzeti érdeket sem rögzíteni, sem tetszés szerint megváltoztatni nem lehet, formájában univerzális, tartalmában ellenben sajátos, megfelelő ismerete pedig a diplomatához kötődik (190). Romsics figyelemreméltó értelmezésében a nemzeti érdek fogalma sem a nacionalizmushoz, sem a racionalizmushoz nem kapcsolandó, sőt használata által éppen ezen erőktől lehet távolságot tartani (192).

¹⁰ E paradoxon többek között abban nyilván meg, hogy a realizmus a világ alapszerkezetének schmitti képét elfogadja (52), miközben a morális ágencia igényét is megfogalmazza. A barát és ellenség fogalmait „szélsőségesen relativizálja” (67) azáltal, hogy a feltételes konzultációk folyamatát állítja a helyükbe (100). Paradoxonra épít továbbá a nemzetközi politika azon képe is, amely „az etika előírásainak megszegését” követeli, ám éppen azért, hogy „a teljes és állandó szembekerülést elkerülhetővé tegye” (148). Érdemes hozzátenni, hogy a politika és az etika szférájának ily módon való elkülönítése a politika etikában való (liberális ihletettségű, politikai idealista) feloldásának és az etika politikában való felszámolásának (a schmitti, tiszta politikaiságnak, a politikai teológiának) is ellentmond (212).

bivel aligha összeegyeztethető módon) erkölcsi nihilizmusba (Kissinger) kénytelen menekülni (53).

A lehetetlen művészete érzékelhetően igen nagy volumenű aprólékos, szerteágazó irányú, de módszertanilag fókuszált és elméletileg is igényes munkának a gyümölcse. E kutatásnak és reflexiónak eredményeképpen egy sűrű és végig precízen érvelő szöveg jött létre. Jellemző az elkészült műre, hogy fölöslegesnek ható vagy gondatlanul megfogalmazott mondatokat aligha talál benne az olvasó: a kötet szinte minden egyes (többségükben összetett) mondata határozottan előreviszi az érvelést, folyamatosan árnyalva, bonyolítva és továbbgörgetve a sokszempontú elemzést; ennek megfelelően a könyv olvasása komoly figyelmet igényel.

Romsics Gergely munkájának mélységére vall továbbá egyrészt az, hogy a szerző rendszeresen differenciál a jelenségek szintjei között, belső összetettségekre és megkülönböztető jegyeikre egyaránt figyelve, másrészt szokatlan tudatosságát bizonyítja, hogy az általa felvetett jelentősebb gondolatokat rendszerint pozicionálja a már létező szakirodalomhoz képest, saját meglátásait, elképzeléseit tudatosan beágyazva a (nemzetközi, angol nyelven zajló) tudásképződés folyamatába. *A lehetetlen művészete* mélyenszántó és gondolatébresztő elemzéséről elmondottak alapján talán nem hat túlzásnak, ha kijelentjük: úgy gondoljuk, ezen elsőként magyarul kiadott tudományos mű nemcsak kiválóan mutat be egy gazdag pretudományos hagyományt, hanem a nemzetközi kapcsolatokkal elmélyülten foglalkozó (ugyancsak nemzetközi) szakirodalomnak is figyelemreméltó darabjává válhat.